

DIALOGISMUL – PRINCIPIU DE PREZENTARE POETICĂ. OMUL ȘI REALITATEA SOCIALĂ ÎN LITERATURA POSTSOVIETICĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA

Conf. univ. dr. Aliona GRATI
Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei

Abstract

The subject of post-sovietism has become symptomatic for a cultural age from the history of Eastern European countries. For the citizens of the Republic of Moldova, the political regime shift after the 90s meant an opening towards Romnain spirituality and the values of the West that had been clogged by the previous dogmatic ideologies. New relationships bring substantial shifts to the mental structure of an individual that had been living under a totalitarian regime that had a distorted way of communication, locked in dogma and ideological monologism. A key-role was played, in the cultivation of lucid thinking and opening towards other cultures, by such writers as Emilian Galaicu-Păun, Vitalie Ciobanu, Vasile Gârneț, Grigore Chiper, Mihai and Sandu Vakulovski, Dumitru Crudu, Constantin Cheianu and many more, also surnamed “Post-sovietics” and / or postmodernists. The paper deals with the dialogic forms of poetic presentation of the individual and of social realities in the works of these writers.

Postsovietismul a devenit o temă simptomatică pentru o epocă și o vârstă culturală în literatura țărilor din fostul imperiu. Noile deschideri și relații au adus modificări substanțiale în structura mentală a individului până atunci trăitor într-un regim totalitar și autist, al cărui discurs politic a degenerat într-un model de comunicare distorsionată și dogmatică. Dizolvarea imperiului sovietic a impus literaturii țărilor Europei de Est iminența unei conștiințe dialogice și interactive, în stare să surprindă noi forme de textualizare și reprezentare a realului în raport cu valorile civilizației și culturii occidentale. Respingerea iluziilor și a idealurilor utopice, închise în sine, ale realismului marxist-comunist despre „omul socialist”, integru, trăind într-o „societate perfectă”, noul mod de a fi și a gândi, ancorat în contextul istoric și în cotidian au fost primele evidențe ale unei sincronizări autentice cu modelul european. Primii care au reușit să treacă peste limitele de limbă și de cultură și să se intergreze în rațiunea modelului interactiv deschis, Aleksandr Soljenițan, Vladimir Bukovski sau Venedikt Erofeev, Milan Kundera, Ismail Kadare, Czeslaw Miłosz sau Adam Michnik etc., au constituit factorii morali care au contribuit la căderea comunismului sovietic.

O cultură are obligatoriu nevoie de un termen extern de referință, de un centru exterior care să-i condiționeze fundamental existența – spunea cândva ilustrul critic Eugen Lovinescu. Una dintre cele mai mari provocări ale scriitorilor români de la est de Prut la momentul actual

este integrarea în spiritul și mentalitatea europeană. Aderarea României la Uniunea Europeană consemnează neapărat noi recontextualizări și resemnificări culturale, lingvistice și literare care, cu întârziere mai mică sau mai mare, marchează în acest sens și arealul de la est de Prut. Ralierea la valorile civilizației și culturii europene, implicit, la identitatea românească a devenit de mai mulți ani imperativul și subiectul cu cea mai mare incidență ale demersurilor publicistice de la revistele *Contrafort*, *Sud-Est cultural*, *Literatura și arta*, *Semn*, *Metaliteratură* ș.a. Fixați pe ideea integrării, tinerii scriitori din Republica Moldova fac eforturi apreciabile de însușire și inițiere a cititorilor în ritualurile și obișnuințele exercițiului democratic: toleranță, diferență, pluralism, echitate și adevăr etc.

Încă prin anii '90, sub presiunea noilor semne culturale, unii scriitori din proaspăta republică suverană, mai ales printre cei mai tineri, au fost nevoiți să recupereze decalaje, să-și multiplice mijloacele de expresie pentru a re-compune și a re-defini o cu totul altfel de lume. Porniți să polemizeze cu orice formă de închidere în dogma limbajului de lemn și a ideologiei de partid, aceștia au manifestat și au promovat deschiderea față de tendințele novatoare venite dinspre literatura europeană și mai ales dinspre cea română a optzeciștilor. Estetica postmodernismului și imperativul angajării promovate de scriitorii optzeciști au facilitat deopotrivă *dialogismul intertextual* și *dialogismul interacțional* ca principii de prezentare a omului și a realităților sociale din spațiul interriveran.

Trăim într-o lume digitală, internetul face posibil un schimb de informații de un volum, o profunzime și o calitate fără precedent. Difuzarea literaturii în varianta WEB cu ajutorul tehnologiei multimedia, discuțiile pe forum oferă șanse nelimitate celor care din anumite motive nu au avut acces la procesul literar contemporan. S-au creat premise suficiente și pentru o literatură care să-și construiască demersul nu numai pe dorința de a comunica *ceva*, ci și a comunica cu *altul* în vederea investiției cu sens a aceluia *ceva*. În aceste condiții, însuși conceptul de *comunicare artistică* este regândit, el nu mai este considerat doar un canal de transmitere a informațiilor și cunoștințelor, doar o alternanță de emiter-recepție, ci un sistem cu multiple canale, un „proces în care se formulează și se reformulează simbolic identitatea, legăturile și relațiile noastre sociale, lumea noastră comună de obiecte și evenimente semnificative, senzațiile și gândurile, modalitățile noastre de exprimare a realităților sociale” (Craig, 2001: 125).

Practica verbală și socială contemporană se constituie pe principiile elaborate în baza cuceririlor ideatice ale secolului al XX-lea referitoare la convenția globală de interdependență a tuturor oamenilor, diversitatea lingvistică și culturală, democrație și drepturile omului, capacitatea limbii de a forma și a impune stereotipuri sociale, constituirea discursivă a identității, natura dialogică a limbii, a cunoașterii și a personalității etc. Ideea actuală de

„responsabilitate globală” constă în disponibilitatea de a-l asculta pe celălalt cu răbdare și de a-i răspunde, în înțelegerea faptului că doar prin celălalt omul poate să se dezvăluie pe sine, să-și perceapă locul și rostul în lume și chiar să-și racordeze individualitatea la unitatea lumii. Abaterea semnificativă de la parametrii contemporani ai dialogului pune problema fenomenului de *distorsionare în comunicare*.

Ne punem întrebarea dacă se poate vorbi la momentul actual despre un dialog funcțional între literatura postsovietică din Republica Moldova și cea europeană, dacă, odată cu opțiunea pentru o estetică nouă, scriitorii s-au deschis și spre o reformulare a identității culturale. Observațiile noastre s-au realizat în două planuri: pe de o parte, am urmărit predispozițiile scriitorilor din Republica Moldova pentru reflecția dialogică a literaturii și, în general, a fenomenului cultural; pe de alta, ne-a interesat competența acelor care s-au manifestat în ultimii ani și în calitate de romancieri de a-și structura dialogic textul artistic. Un material de lucru perfect disponibil pentru cercetările anunțate în prima sarcină sunt textele despre literatură publicate în revistele culturale *Contrafort* și *Sud-Est*, care constituie, de fapt, preferințele tinerilor scriitori în topul publicațiilor cu o formulă prooccidentală. Dincolo de viziunea dialogică de ansamblu a acestor reviste, care inserează în fiecare număr interviuri, anchete, prezentări de cultură și management cultural din Uniunea Europeană, recenzii ale celor mai bune cărți din literatura universală, forumuri pe site, se atestă și o structură dialogică de adâncime a discursurilor fie teoretice, fie ideologice, în care autorii își expun pozițiile pe o tonalitate minoră, degajată, lipsită de patetism, însoțindu-le cu argumente relevante. Practica dialogului pare a fi o necesitate absolută, un mijloc eficace care permite constituirea unei identități deschise spre integrarea în spiritul și în mentalitatea europeană. Dacă raportăm aceste reviste la câteva publicații foarte importante din perioadele anterioare, care și-au anunțat voința depășirii complexelor provinciale în numele sincronizării cu valorile occidentale (facem abstracție de revistele postbelice aproape lipsite de dreptul de a pune în discuție problema ralierei la valorile occidentului), cum sunt *Viața Basarabiei*, *Cuget moldovenesc*, *Pagini basarabene*, *Poetul*, *Itinerar*, *Bugeacul*, atestăm o certă distanțare efectivă de ceea ce s-ar numi o politică de apărare a vreunei doctrine naționaliste sau, mai cu seamă, a unui *spiritus loci* exclusivist. Europeanitatea este concepută drept parte constitutivă, alteritate a eului românesc-moldovenesc-basarabean și spirit-partener al unei reciprocități sau mutualități cooperante, împlinitoare. Exercițiul dialogicului realizat la nivelul practicii verbale și sociale contemporane le oferă posibilități de devansare a complexelor de inferioritate sau a reticențelor față de structurile și modelele străine, resimțite, de regulă, ca obstacole de netrecut ce amenință prin dizolvarea specificului național. Poziția critică față de tot felul de patologii ideologice și oroarea pentru „limbajele de lemn” specifice publicațiilor proletcultiste

contribuie la educarea unui gust al pluralismului și al plurilingvismului. Depășirea acestor impedimente distorsionante ale comunicării oferă scriitorilor din Republica Moldova șansa unui dialog fiabil și autentic și în planul creației artistice.

După '90 încoace genul cel mai receptiv la evoluția formelor de existență umană, romanul, începe să reprezinte modalități alternative de narațiune și descriere a experiențelor traumatizante ca efecte ale discursului monologic totalitar și național-izolaționist. În dorința de a corespunde noului orizont de așteptare, Aureliu Busuioc, Nicolae Popa, Emilian Galaicu-Păun, Vitalie Ciobanu, Vasile Gârneț, Alexandru Vakulovski, Anatol Moraru, Ghenadie Postolache ș.a. produc un roman subversiv, polemic la adresa viziunii schematic-univoce a realismului socialist, deconstruind maniheismul și utopiile acestuia prin proliferarea stilurilor și a limbajelor, prin promovarea deschiderii către celălalt. Faptul se datorează tendinței acestora de a se afilia la opțiunea estetică și la polemicile antimoderniste ale generațiilor optzeciste de peste Prut și, în același timp, aspirației de a crea alternative și replici la adresa literaturii rural-pășuniste sau neosămănătoriste, care mai forma încă canonul în RSSM prin anii '80.

Tonul l-a dat, se pare, de la Paris, Paul Goma cu romanul *Din calidor* (1987), în care se configurează o variantă alternativă a tipului literar de basarabean, extravertit și excentric, diferit de imaginile personajelor resemnate, contemplative, pășuniste și senine ale canonului literar instaurat după refluxul realismului socialist. Stihia grotescului și a carnavalescului pune amprente pe toate existențele romanului, „idiotismul” și bizareria transmițându-se ereditar ca în renumita familie Buendia. Caractere ambivalente, necomplibile, cu cele mai neașteptate posibilități, oamenii „din calidor” constituie replica la galeria de basarabeni contemplativi și uniformi.

Considerat cel care anunță apariția prozei optzeciste în Basarabia anilor '90, Vasile Gârneț, cu romanul *Martorul* (1988), pune problema consecințelor grave ale unei închideri monologic-dogmatice a identității. Resentimentele reciproce devoratoare ale membrilor unui clan alimentează criza identității unuia dintre vlăstarii acestuia, Ilarion, aici narator și personaj. Singurătatea orgolioasă și mefientă, lipsa cooperării și incompetența dialogică a strămoșilor lui Ilarion sunt cauzele distorsionării conștiinței sale identitare: „S-au închis fiecare în cochilia sa, bucurându-se probabil că ceea ce văd ei nu li se întâmplă lor... Rodion și Stanca nici nu s-au gândit, fiecare în singurătatea lui, că pot și trebuie să se ajute unul pe altul...” Extinsă, povestea clanului lui Ilarion poate fi considerată alegoria experienței identitare sovietice a locuitorilor ținutului dintre Nistru și Prut.

Opțiunea pentru dialog și deschiderea pentru păreri diferite ale celorlalți este declarată în romanul *Schimbarea din strajă* (1991) de Vitalie Ciobanu. Distribuirea auctorială

a competențelor verbale și a rolurilor fiecărui personaj în roman este periclitată de un „Popas între două capitole”, în care scriitorul-narator, conștient de puținătatea experienței sale, solicită și se arată receptiv la părerile personajelor sale. Convocarea unui dialog al părerilor la masa rotundă a romanului este alimentată de încrederea că „adevărata putere, nu-i așa, începe atunci când nu te temi să admiți a o pune în discuție”. În același timp, asistăm și la o conștientizare, în spirit poststructuralist, a unui statut propriu de manipulat, de produs al imaginației ce aparține unui „creator suprasenzorial”. Surplusul de viziune și de sens pe care personajele le aduc în economia romanului au rolul să completeze și să construiască neîncetat identitatea personală și narativă a scriitorului Vitalie Ciobanu.

Chiar dacă la apariția romanului *Gesturi* (1996), semnat de Emilian Galaicu-Păun, recenziții au declarat aproape în unanimitate că este vorba despre prima experiență de „gradul zero al scriiturii” în proza chișinăuiană, despre un discurs românesc principial diferit, în acord cu experimentele Noului Roman Francez, textul lasă să se întrevadă o atitudine a autorului pe alocuri polemică cu modelul mecanicist al Lumii și al Cărții, pe care l-au impus textualismul în anii '60-'70. Exclamația finală – „*Personne c'est moi*” – indică, prin natura-i ambiguă, o stare de alertă a subiectivității, o replică a creatorului împotriva textului care aproape că l-a devorat. Aplicând o *logică apofantică, a antilecturii* asupra majorității afirmațiilor din roman, vom descoperi o lume cu alte valori, legată prin fire nevăzute cu umanismul romantic. Formele de travestiri ludice, parodice, ironice, cinice, serioase, grave, critice, inconștiente, isterice, emoționale, tolerante, evlavioase etc., care se aștern subtil peste cuvintele străine, alcătuiesc o partitură plurivocă și tensionantă de voci, care dialoghează cu tendința obsesivă de „nirvanizare estetică a lumii” prin intermediul dexterității manieriste depersonalizatoare. Această ebulliție înseamnă o dorință de schimbare și depășire a modelelor literare formative.

Distribuirea ca pe o tablă de șah a personajelor-figuri din romanul *Rondul* (2000) de Ghenadie Postolache radicalizează și duce până la ultimele ei consecințe intenția lui Vladimir Nabokov din *Apărarea Lujin* de a pune în evidență șansele minime de rezistență ale omului într-o lume deja structurată lingvistic, sociocultural, istoric, politic etc. Universul lui Ghenadie Postolache este unul al repetabilității inexorabile a stereotipurilor lingvistice și a exercițiilor combinatorii, în care subiectivitatea nu-și găsește locul. Dar oare nu ascunde această tenacitate tehnicistă și un gest uman de revoltă împotriva unor constrângeri „militărești”?

Un „rătăcitor printre limbaje” se anunță a fi, cu romanul *Spune-mi Gioni!* (2003), Aureliu Busuioc, scriitor afirmat în paradigma modernistă și deschis spre mai multe vârste ale literaturii. Conștient de țesătura plurilingvă a culturii contemporane, prozatorul își confirmă adeziunea la paradigma postmodernistă atacând din interior paranoia proletcultistă (intenție

atestată și în romanul *Pactizând cu diavolul*, apărut anterior și care anunță ruptura), subintitulată sarcastic *Învățăturile veteranului KGB Verdikurov către nepotul său*. Structura epistolară de suprafață a romanului demască o insuficiență dialogică de principiu a personajului semnatar, discursul său fiind o mostră a comunicării distorsionate, închise în dogmă și în monologism ideologic. Majoritatea personajelor lui Aureliu Busuioc ilustrează conștiințe alterate de năluca comunismului, spirite gregare mutilate de mașinăria securisto-kaghebită, indivizi docili care se mișcă într-o lume unde toți vorbesc într-un exasperant unison propagandistic.

Apariția romanului *Avionul mirosea a pește* (2007), semnat de Nicolae Popa, confirmă ancorarea definitivă a romanului din Republica Moldova în praxisul dialogal de nivel european. Prin formula reușită de textualizare a realităților basarabene (T. Urian), romanul lui Nicolae Popa fragmentează și deconstruiește modelul european, integrându-se în el prin diferența-i inerentă. Buna stăpânire a formelor literare ale dialogicului și a procedeelelor postmoderniste îi dă posibilitatea autorului să-și transfere intențiile în diverse contexte lingvistice literare și extraliterare: roman, jurnal, poem, depoziție sau anchetă judiciară, jargoane ale unor grupuri sociale, limbaj politic etc., care îi construiesc unitatea stratificată a identității esențial deschise spre alte lumi. Făcând ocolul prin biblioteca globală, prin multitudinea lumilor posibile ale lui *Alter*, scriitorul se propune cu ireductibilul lumii sale, verificându-și competența punerii în comun a unor probleme existențiale. Varianta lui Nicolae Popa este confesiunea unui dezgustat de starea socială, culturală, politică și economică a ținutului în care s-a născut și locuiește, a unui înnebunit de obsesia culpei cauzate de lipsa unei comunicări efective cu semenii săi. Artefactul textual joacă rolul intermediarului cultural, filonul ce mijlocește comunicarea între lumea personală a autorului și lumile celorlalți. Coprezența vocilor narrative asigură performanța dialogală a acestui roman, care reușește cu siguranță să învioreze „starea prozei” din Basarabia.

Într-un univers al plurilingvismului, al plurivocității și al polifoniei ancorează și miniromanele experimentale ale mai tinerilor scriitori Ștefan Baștovoi, Alexandru Vakulovski, Tamara Cărauș, Mihaela Perciun, nume care reprezintă generația „în expectație” (V. Ciobanu). Acești autori antrenează în dialog vocile rebele, care au abordat subiecte marginalizate, aspecte existențiale anodine și absorbite de cotidian ale inșilor de la „periferia” Europei.

Cu romanul *Turnătorul de medalii* (2008), Anatol Moraru ne propune un soi de literatură carnavalescă, a cărei figură centrală este „diletantul bine informat” sau, ca să folosim o formulă literară românească, „ingeniosul bine temperat” fixat în context, dar apt și liber să schimbe neîncetat registrele verbale. Eșecul în comunicare cu majoritatea locuitorilor

unui oraș situat pe margine și care a căpătuit „specialiști” din tot URSS-ul, veniți aici să prolifereze înțelepciunea leninistă, va genera izolarea autoimpusă în imperiul simulacrelor livrești a câtorva exponenți universitari: profesori și studenți. Înclinația spre fabulație și aventurism, dexteritatea improvizărilor, a parafrazărilor, a mixturilor parodice și a bricolajelor textuale, însăilarea hedonistă a narațiunilor în lanț, de genul poveștilor din *O mie și una de nopți*, și, în general, erudiția culturală de care fac paradă personajele lui Anatol Moraru constituie un demers polemic la adresa inerțiilor modului de viață specific vechiului regim sovietic, dar și a literaturii care o reprezintă. Sub incidența ironiei și a demascărilor cad și condițiile postsovietice meschine, derizorii și fără perspective în care s-au pomenit indivizii campusului bolșean. În lipsa altor posibilități de comunicare, doar literatura îi mai conectează la lumea postmodernă și globalizată, la ideile de libertate și dezvoltare.

Disponibilitatea dialogică a scriitorilor din Republica Moldova, dorința lor de a crea dimensiunea deschiderii către *celălalt* are nevoie de reciprocitate. Fiind mult timp o figură refulată a imaginației europene, cultura „exotică” a acestui ținut interriversan se vrea recuperată și percepută ca o alteritate. Cu lumile lui, cu modurile diferite de a fi, romanul de tranziție din Republica Moldova este o expresie a efortului de integrare în rațiunea modelului european ca joc liber și structural deschis. Doar transgresând distorsionările de comunicare, acesta are șansa să-și creeze o imagine de sine consistentă și durabilă în orizontul european.

Bibliografie:

Craig, R.T., *Communication //Encyclopedia of Rhetoric*, New York, Oxford University Press, 2001, p. 125.